321. ԽԱՉՔԱՐ, մնում է միայն վերին կեսը, գանվում է Տոնաշենից վեր, «Լճակների տեղ» վայրում. շրջանակներին թերի 3 տող.

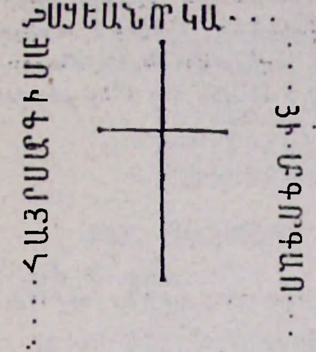

···ՀԱՑՐ ՍԱՐԳԻՍ··|···ՈՐ ԿԱՆԳՆԵ|····
ՑԻ—ՍԲ. ԳՈՐԳԱ······

Ծանոթ. Գրչության ոճը XIII դարի է։

24. ԹԱԼԻՇ ԳՅՈՒՂԻ ՇՐՋԱԿԱՅՔ, ՀՈՌԵԿԱ ՎԱՆՔ, ԴՅՈՒԹԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂԱՏԵՂ

Պատմական այն միջավայրը, որը նկարագրելու ենք Ջրվշտիկ վանք բաժնում, այժմ դատարկված է բոլոր հին բնակավայրերից՝ Կաղանկատուք, Դյութական, Հոռեկ գյուղերից։ Այդ բոլորի փոխարեն այժմ գոյություն ունի միայն Թալիշ գյուղը, իսկ հին բնակավայրերը բոլորովին ավերված են և կազմում են Թալիշ գյուղի հանդամասերը, որոնք ունեն հետևյալ հուշարձաններն ու արձանագրությունները։

Ա. Հոռեկա վանք. գտնվում է Թալիշ գյուղից 4—5 կիլոմետր հեռու, դեպի հարավ-արևմուտք, անտառապատ սարալանջին։ Ինչպես անունն է ցույց տալիս և հաստատվում է Մ. Կաղանկատվացու վկայությամբ, հնում վանքի մոտ եղել է Ուռեկ-Ուռեկան անունով բնակավայր՝ «Ստեփաննոս քահանայ յՈւռեկան գեղջէ»[1]։

Վանքը կազմված է եկեղեցուց և գավթից, երկուսն էլ փոքր շենքեր են՝ կառուցված անտաշ քարերով և մթին, առաջինը շինված է 1279 թ., երկրորդը՝ 1284 թ., հետևաբար պատմագրի հիշատակած ժամանակվանից մնացած շենքեր չեն։ Շուրջը կան խուցերի փլատակներ։

Բ. Գերեզմանատուն. տարածված է վանքի արևելյան կողմում, շատ ընդարձակ է և այժմ ծառայում է որպես գերեզմանատուն՝ Թալիշ գյուղի համար։ Գերեզմանատան հին մասը, որը եղել է Գյուլիստանի մելիքների տոհմական գերեզմանոցը, խիստ ավերված է, տապանաքարերը սպիտակավուն քարից և մարմարից են։ Դրանց մեծ մասը դիտավորյալ ջարդոտված են. մի մասն էլ վնասվել են հողմահարությունից։ Դրանցից հնագույնը եղել է Մելիք Բեգլարյան տոհմի հիմնադիր Մելիք Աբովի տապանաքարը, որի վրա կա ՌՁԱ (1632) թվականը[2]։ Նկատի ունենալով արձանագրությունների այս վիճակը և այն, որ մեծ մասամբ XVIII—XIX դարերի են և Ե. Լալայանը ավելի ամբողջական վիճակումն է արտագրել, վկայակոչում ենք Լալայանի աշխատությունը) «Ազգագրական հանդէս», Ե գիրք, Թիֆլիս, 1899 (№ 1), էջ 262—263)։

Գ. Մելիք Բեգլարյանների ապարանք. Գյուլիստանի մելիքները այս վայրում շինել են իրենց ամառանոցը և մշտական բնակավայրը։ Այն գտնվում է Հոռեկա վանքի մոտ, դեպի արևմուտք՝ 100—150 մ հեռավորության վրա։ Դա մի ապարանք-բերդ է, համարյա կանգուն՝ բրգավոր պարիսպներով շրջափակված. բակի ներսում ամբողջական են մի քանի մեծ սենյակները և բազմաթիվ այլ շինությունների կիսավեր մնացորդները։ Սենյակները շինված են մաքուր, սրբատաշ քարերով՝ ներսից և դրսից թաղածածկ են, պատերի մեջ ունեն բազմաթիվ պատուհաններ և դարակներ՝ ամանեղենի համար. դրանցից մեկի մուտքի ճակատին գրված է եղել՝ Ցիշատակ է Ոճան Բաբուն. մերեն Մելիք Թամրազ:ՌՃԾ: (1701)[3]:

---

[1] Մ. Կաղանկատուացի. Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի. Թիֆլիս, 1913, էջ 18։
[2] «Ազգագրական հանդէս», գիրք Ե, էջ 220,
[3] Նույն տեղում, 267,

Դ. Դյութական գյուղատեղ. գտնվում է Թալիշից դեպի հյուսիս, սարալանջի անտառապատ և հովասուն վայրում եղել է արքայական ամառանոց, նաև կաթողիկոսարան։ Այստեղ Վաչագան Թագավորը հիմնել է դպրոց, ուր քրիստոնեություն էին ուսուցանում քրմերի որդիներին։ Եղել է այստեղ և հնագույն եկեղեցի, որի տեղում 1151 թվականին շինվել է ուրիշը։ Դեռևս Ջալալյանցի ժամանակ եկեղեցին կանգուն է եղել, այժմ ավերակներն են մնացել, իսկ շուրջը եղած տապանաքարերը ոչնչացվել կամ ծառ ու թփերով ծածկվել են։ Մեջ բերվող երեք արձանագրությունները առնում ենք Ջալալյանից։

ՀՈՌԵԿԱ ՎԱՆՔ

322. ԵԿԵՂԵՑՈՒ արևմտյան մուտքի կիսակամար ճակատաքարին, արտաքուստ (գավթի մեջ) 6 տող.

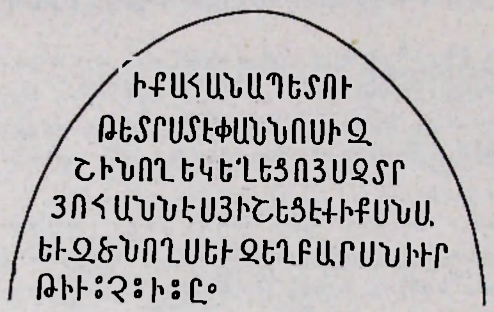

Ի ՔԱՀԱՆԱՊԵՏՈՒ|ԹԵ. ՏՐ. ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ, Զ|ՇԻՆՈՂ ԵԿԵՂԵՑՈՑՍ ԶՏՐ.| ՅՈՀԱՆՆԷՍ ՅԻ-ՇԵՑԷՔ Ի ՔՍ. ՆԱ ԵՒ ԶԾՆՈՂՍ ԵՒ ԶԵՂ-ԲԱՐՍՆ ԻՒՐ.|ԹԻՒ. :ԶԻԸ: (1279):

Հրատ. Շահխաթունեանց, II, 378, Բարխուդարեանց, 229,

323. ԳԱՎԹԻ արևմտյան մուտքի կիսակամար ճակատաքարին, արտաքուստ, 7 տող.

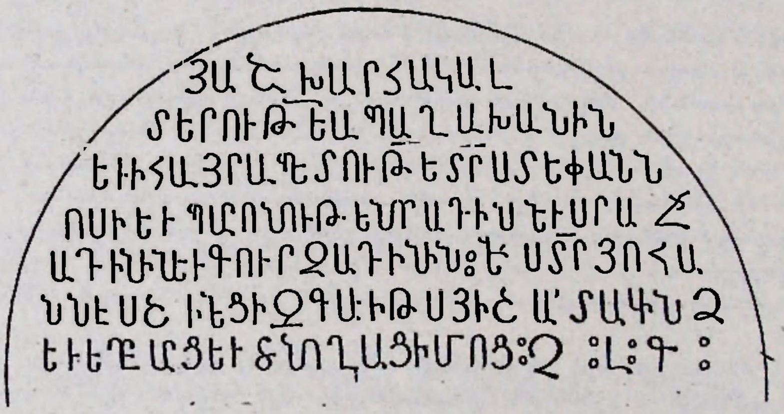

ՅԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ| ՏԵՐՈՒԹԵ. ԱՊԱՂԱ ԽԱՆԻՆ| ԵՒ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵ. ՏՐ ՍՏԵՓԱՆ-Ն|ՈՍԻ ԵՒ ՊԱՐՈՆՈՒԹԵ. ՆՈՐԱԴԻՆ[Ի]Ն ԵՒ ՍԻՐԱԶ|ԱԴԻՆԻՆ ԵՒ ԳՈՒՐՋԱԴԻՆԻՆ. ԵՍ ՏՐ. ՅՈՀԱ|ՆՆԷՍ ՇԻՆԵՑԻ ԶԳԱՒԻԹՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ| ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ԵՒ ԾՆՈ-ՂԱՑ ԻՄՈՑ. :ՋԼԳ: (1284):

Հրատ. Շահխաթունեանց, II, 378, Ջալալեանց, I, 175, Բարխուդարեանց, 229, Լուսանկ. 81

324. ***ԳԱՎԹԻ*** *հարավ-արևելյան որմնամույթի վրա, երեսով արևմուտք, 5 տող.*

ԶՄԻԱԲԱՆԵԿԵՂԵ
ՑՈՅՍԶՍԱՐԳԻՍԶԻՇ
ԽԱՆԱՑԵԼԱՈՐԴԻՆՑԻ
ՇԵՑԵՔԻՔՍ ԵԻԶԱ
ՄԻՍԻՆԵԻԶՈՐԴԻՍՆԻՐ:

ԶՄԻԱԲԱՆ ԵԿԵՂԵ|ՑՈՑՍ ԶՍԱՐԳԻՍ ԶԻՇ|ԽԱՆ ⌊Ն⌋ԱՑԵԼԱ ՈՐԴԻՆ ՑԻ|ՇԵՑԷՔ Ի Ք͞Ս. ԵՒ ԶԱՄ|ՈՒՍԻՆ ԵՒ ԶՈՐԴԻՍՆ ԻՒՐ։

Ծանոթ. *Համարում ենք շինության ժամանակակից և նպաստող, XIII դ. երկրորդ կես։*

325. ***ԽԱՉՔԱՐ,*** *ագուցված է գավթի հարավ-արևելյան խորշի մեջ, քիվին 2 տող.*

ՄԻԽՉՄՄԵԽՕՍՀՈԳՈՅՆ ՄԱՐ
ՏԻՐՈՍԱԲԵՂԽԵԻԾՆՂՑՆՈՐԻՆ

ՍԲ. Խ⌊Ա⌋ՉՍ ԲԱՐԵԽՕՍ ՀՈԳՈՑՆ ՄԱՐ|ՏԻՐՈՍ ԱԲԵՂԻՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՆՈՐԻՆ։

326. ***ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ,*** *մեծ, տափակ, գտնվում է գավթի մեջ, երեսին 1 տող.*

ԱՅՍԷՀԱԳԻՍՏԻՇԽԱՆԻՆ:|· · · ՆԹՋԽԴ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԻՇԽԱՆԻՆ . . . ԹՎ. ։ՋԽԴ։ (1495)։

327. ***ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ,*** *մեծ, տափակ, գտնվում է գավթի մեջ, երեսին 2 տող.*

ԱՅՍԷՀԱՆԳԻՍՏ։ԶԱՔԱՐԱԱԿՔԻ
ԹՋԺ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԶԱՔԱՐ ՍԱՐԿԱՒԱԳԻ.|ԹՎ. ։ՋԺ։ (1461)։

Ծանոթ. *Սարկավագ բառը ենթադրական է։*

328. ***ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ,*** *մեծ, տափակ, գտնվում է գավթի մեջ, երեսին 2 տող.*

ԱՅՍԷՀԱԳԻՍՏՀԱ...
ԹՋԾ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ . . . . . |ԹՎ.։ՋԾ։ (1501)։

329. ***ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ,*** *տափակ, մեծ, գտնվում է գավթի մեջ, երեսին 1 տող.*

ԱՅՍԷՀԱՆԳԻՍՏՍԱՐՀԱՏԻՆԱՅՂՈՒԹԾ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՍԱՐՀԱՏԻՆ . . . . |ԹՎ ԻՆ.։ՌԾ։ (1601)։

Ծանոթ. *Տողավերջի գրերը խառն են. Թվականը՝ ենթադրական։*

330. ***ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ,*** *մեծ, տափակ, մարմարից, գտնվում է գավթի մեջ, երեսին 2 տող.*

ԱՅԱՀԱՆԳԻՍՏԱԲՐՀԱՄ
ՍՐԿՈՐՉԻԱՅՀԵՂՉԵՂԱ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԱԲՐՀԱՄ| Ս⌊Ա⌋ՐԿ⌊Ա⌋ՒԱԳԻՆ, ՈՐ ԶԻԱՑՀԵՂԶ ԵՂԱ⌊Ւ⌋։

331. ***ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ,*** *նորոգության ժամանակ դրվել է եկեղեցու պատի մեջ, հարավ-արևելյան անկյունում, արտաքուստ, երեսին և ճակատին 3 տող.*

ԱՅՍԷՀԱԳԻՍՏԴԱՒԹԻՍ
ԽԱ|ՍԱ:
|ԻՊԻ·

ԱՅՍ Է ՀԱ⌊Ն⌋ԳԻՍՏ ԴԱՒԹԻՆ|, ԽԱՍԱՂ|ԻՊԻ⌊Ն⌋։

Ծանոթ. *Վերջին բառը հնարավոր է վերծանել նաև խ⌊աչ⌋ս ԱՂԻՊԻՆ և խաս ԱՂԻՊԻՆ։*

332. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, *ընկած է բակում, ճակատին 6 տող.*

ԱՅՍԷ ՀԱՆ
ԻՇ ՀՌՈՒՍՄ
ՍՄԻՆԴՐՄՍՄ
ՏՐ ԱՌԱՔ
ԷԼԻՆ: ԹՎ
ՌՂԹԻՆ:

ԱՅՍ Է ՀԱՆ[Գ]Ի[Ս]Տ ՀՌՈՒՍ[Ի]ՄԻՆ, Դ[Ո]Ի[Ս]Տ[Ե]Ր [Տ]Ր. ԱՌԱՔ[Ե]ԼԻՆ. ԹՎ. ՌՂԹ: (1640)-ԻՆ:

Լուսանկ. 82

333. ԽԱՉՔԱՐ, *փոքր, ընկած է բակում, թևերի արանքում 1 տող.*

ԱՅՍ ԽԱ ՉՍ ՏՐԱՂԱՐԻՆ

ԱՅՍ ԽԱՉՍ ՏՐ. ԱՂԱՐԻՆ:

334. ԽԱՉՔԱՐ, *կանգնած է բակում, քիվին 2 տող.*

ՔԽՉՍՔՐԽՍՄԻՔԵԼԵՊՍԻՆՔՈՒԵՐՑ
ՆԻՒՐՀՌՒԸՓՍԻՄԻՆ ՄԱՐԻԱՄԻՆ

[ՍՈՒ]Ր. Խ[Ա]ՉՍ Ք[Ա]Ր[Ե]Խ[Ա]Ի[Ս] ՄԻՔԵԼ ԵՊ[Ի]ՍԿ[Ո]Պ[Ո]ՍԻՆ, ՔՈՒԵՐՑ[Ն] ԻՒՐ ՀՌԻՓՍԻՄԻՆ, ՄԱՐԻԱՄԻՆ:

335. ԴՑՈՒԹԱԿԱՆԻ *եկեղեցու մուտքի բարավորի վրա՝*

Ի թուին :Ո: (1151). ի հայրապետութեան տեառն Ներսիսի կաթողիկոսին, ես Ներսէս եպիսկոպոս շինեցի զեկեղեցիս յիշատակ ինձ և տէր Սարգսի, ծնողաց իմոց

Հրատ. Ջալալեանց, II, 249։

336. ԴՑՈՒԹԱԿԱՆԻ *եկեղեցու պատի վրա՝*

Ես տէր Յովսէփ Աղուանից կաթողիկոս հիմնադրեցի զեկեղեցիս:

Հրատ. Ջալալեանց, II, 249։

337. ԴՑՈՒԹԱԿԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ *մուտքի հյուսիսային կողմում.*

Ես Մխիթար Մէհլայ ուդի տուի զիմ այգետեղին յեկեղեցիս Գետ Այտանու տէրանց վկայութեամբ, որ խափանեն զայս, անիծած են:

Հրատ. Ջալալեանց, II, 250։

25. ՋՐՎՇՏԻԿ ԿԱՄ ԵՂԻՇԷ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ՎԱՆՔ

Արցախի այս հնագույն վանքը աշխարհագրական այնպիսի դիրք ունի, որի շնորհիվ դարերի ընթացքում այս վայրում տեղի են ունեցել քաղաքական ու մշակութային շատ կարևոր իրադարձություններ։ Նշանավոր Պարտավ քաղաքի հանդեպ (հիմնված V դարում) Մռավի լեռնաշղթայից իջնող բազուկները պատնեշի նման սահմանազատում են Կուրի ավազանի հարթավայրը Արցախի լեռնային ու անտառապատ ձորերից: Պարտավի դիմաց, այդ լեռնաբազուկների հյուսիսահայաց անտառապատ լանջերը թե՛ Պարտավի և թե՛ շրջակա դաշտային մասերի բնակչության համար հանդիսացել են ամառանոցային վայրեր, իսկ վտանգի պահին նաև անմատչելի ապաստարան։ Այս միջավայրում էր գտնվում նշանավոր Գլուտական կամ Դլութական գյուղը, որը Աղվանից թագավորների ամառանոցն էր և որի մերձակայքում VII դարի սկզբում իրար բախվեցին բյուզանդական զորքերը՝ Հերակլ կայսեր առաջնորդությամբ, և պարսից բանակը։ Այստեղ էին գտնվում նաև Կաղանկատույք գյուղը (ուր ծնվել է պատմագիր Մ. Կաղանկատվացին), Տիգրանակերտ և Ուռեկան հին գյուղերը, որոնց մասին տեղեկություններ է հաղորդում Աղվանից պատմագիրը։ Այս վայրում է գտնվում նաև Ջրվշտիկ վանքը։